

تاریخ ادبیات زبان عربی

دفتر نخست: دربارهٔ عصر جاهلی، صدر اسلام و عصر اموی

تأليف: جرجی زیدان

ترجمہ: داکٹر سید حمید طیبیان

[illegible][illegible][illegible]

۱۳۹۸، تهران

آوای جاوَر

استاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

دکتر سید حمید حسینی

ترجمه:

تألیف: خرمی زبانی

(دوفتر نخست: دربارهٔ عصر جاهلی، صدر اسلام و عصر اموی)

عربی زبان ادبیات تاریخی

سرشناسه: زیدان، جرجی، ۱۸۶۱ - ۱۹۱۴م. Zaydan, Jirji

عنوان قراردادادی: تاریخ الادب اللغة العربیه. فارسی

عنوان و نام پدیدآور: تاریخ ادبیات زبان عربی / تألیف جرجی زیدان؛ ترجمه سیدحمید طبیبیان.
مشخصات نشر: تهران: آوای خاور، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ج.

شابک: : 978-600-9923-05-2 : 978-600-9923-06-9 : ۱، دوره؛ ج، ۹-۰۶-۹۹۲۳-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه

مندرجات: ج. ۱. درباره‌ی عصر جاهلی، صدر اسلام و عصر اموی-.

موضوع: ادبیات عربی -- تاریخ و نقد

موضوع: Arabic literature -- History and criticism

موضوع: زبان عربی -- تاریخ

موضوع: Arabic language -- History

موضوع: نویسندگان عرب -- سرگذشت‌نامه

موضوع: Authors, Arab -- Biography

شناسه افزوده: طبیبیان، حمید، ۱۳۲۷-، مترجم

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۲۰۳۳ ۹/۲۰۵۳/۲۰۵۳ PJA

رده‌بندی دیویی: ۸۹۲/۷۰۹

شماره کتابشناسی ملی: ۵۴۷۷۴۶۶

فهرست

پیشگفتار مترجم.....	۲۵
پیشگفتار مؤلف.....	۲۷
پیشینه تألیف در تاریخ ادبیات.....	۲۷
هدف از این کتاب.....	۲۹
بخش بندی موضوع و باب های کتاب تاریخ ادبیات.....	۳۰
موضوع دفتر نخست.....	۳۱
کتاب هایی که از آن ها یاری گرفته ایم.....	۳۳
۱- کتاب های عربی.....	۳۳
۲- کتاب های فرانسوی.....	۳۴
۳- کتاب های انگلیسی.....	۳۴
۴- کتاب های آلمانی.....	۳۵
پیشگفتارهایی زمینه سازانه.....	۳۶
۱- مقصود از ادبیات زبان چیست؟.....	۳۶
۲- پیشتازترین ملت ها در دانش.....	۳۷
دره نیل.....	۳۹
دره فرات، سومریان و اکدی ها.....	۴۰
کهن ترین کتابخانه جهان.....	۴۰
یونان.....	۴۱

- ۳-خاستگاه‌های عمومی ادبیات زبان..... ۴۲
- ویژگی‌های مکت‌ها..... ۴۳
- ۴- ادبیات زبان یونانی..... ۴۵
- ۵- ادبیات زبان عربی و بخش‌های آن..... ۴۹
- بخش‌های تاریخ ادبیات زبان عربی..... ۵۰
- ادبیات زبان عربی پیش از اسلام..... ۵۱
- ۱- عصر کهن یا جاهلیت نخست..... ۵۱
- از پیش از تاریخ تا سده پنجم میلادی..... ۵۱
- سفرایوب..... ۵۳
- ۲- جاهلیت دوم..... ۵۳
- عصر جاهلی کمی پیش از اسلام از سده پنجم میلادی تا پیدایش اسلام..... ۵۳
- فرق میان زبان جاهلیت نخست و جاهلیت دوم..... ۵۴
- ۳- اندازه پیشرفت خرده‌های تازیان..... ۵۶
- پیشرفت تازیان در سیاست و عمران..... ۵۷
- پیشرفت تازیان در تجارت و اقتصاد..... ۵۹
- خردگرایی و اندیشه‌های تازیان..... ۵۹
- ۴- زن در جاهلیت..... ۶۱
- زنان دلیر نامبردار..... ۶۱
- زنان اندیشمند و هوشیار نامبردار..... ۶۲
- زنان شاعر و ادیب نامبردار..... ۶۳
- ۵- بخش‌های ادبیات عربی پیش از اسلام..... ۶۴
- زبان عربی..... ۶۵
- ۱- تاریخ زبان عربی..... ۶۵
- ۲- وام واژه‌ها در زبان عربی..... ۶۸
- واژه‌های فارسی و یونانی..... ۶۸
- واژه‌های حبشی و عبری..... ۶۹

- ۷۰ واژه‌های سنسکریت
- ۷۱ ۳- زبان عربی هنگام آمدن اسلام چگونه بوده است؟
- ۷۲ ۴- سرزمین‌هایی که مردمانشان پیش از اسلام به زبان عربی سخن می‌گفته‌اند
- ۷۴ ۵- شاخه‌های زبان عربی
- ۷۵ زبان مبین
- ۷۷ ویژگی‌های زبان عربی
- ۷۷ ۱- اعراب
- ۷۸ ۲- دقت تعبیر (ریزه‌کاری در معنی واژه‌ها)
- ۷۹ ۳- اعجاز و ایجاز (کوتاه آوری سخن)
- ۸۰ ۴- مترادفات و تضداد
- ۸۱ ۵- معنی‌های بسیار برای یک واژه
- ۸۲ ۶- سجع و آرایه‌های دیگر از انگیزه‌های گسترش زبان
- ۸۲ ۷- تقلید آواها
- ۸۳ ۸- مثل‌ها
- ۸۵ ۹- کتاب‌های امثال
- ۸۷ شعر در روزگار جاهلی
- ۸۷ ۱- شعر چیست؟
- ۸۹ ۲- انواع شعر
- ۸۹ شعر قصصی یا داستانی
- ۹۰ شعر غنائی یا آهنگی
- ۹۱ شعر تمثیلی یا نمایشی
- ۹۲ ۳- آیا تازیان شعر تمثیلی دارند؟
- ۹۳ کهن‌ترین سروده‌های جهان
- ۹۳ ۴- چگونه تازیان به سرودن شعر آغاز کردند؟
- ۹۳ شعر و آواز خوانی
- ۹۶ ۵- بنیاد وزن شعر

- ۹۷..... وزن‌های شعر
- ۹۸..... آهنگ‌ها و آوازاها
- ۹۹..... ۶- چکامه‌سرایی تازیان
- ۱۰۱..... جنبش شعری در جاهلیت
- ۱۰۱..... ۱- انگیزه‌های جنبش
- ۱۰۲..... ۲- استقلال یافتن تازیان حجاز از یمن
- ۱۰۴..... ۳- جنگ‌های میان قبیله‌ای تازیان
- ۱۰۵..... ۴- جنبش قریش
- ۱۰۶..... ۵- کهن‌ترین شاعران
- ۱۰۶..... ۶- رفتن شعر به سرزمین‌های دیگر
- ۱۰۷..... شاعران نجد
- ۱۰۷..... ۷- رفتن شعر در قبیله‌ها
- ۱۰۷..... ربیعه
- ۱۰۸..... قیس
- ۱۰۸..... تمیم
- ۱۰۹..... ۸- شمار شاعران با نگرش به قبیله‌ها
- ۱۱۰..... ۹- بسیاری شعر و شاعران
- ۱۱۳..... ۱۰- طبقات شاعران در جاهلیت
- ۱۱۵..... ۱- سرایندگان معلقات
- ۱۱۵..... ۲- سرایندگان مجمرات
- ۱۱۶..... ۳- سرایندگان مستقیات
- ۱۱۶..... ۴- سرایندگان مذهبیات
- ۱۱۷..... ۵- سرایندگان مراثی
- ۱۱۷..... ۶- سرایندگان مشوبات
- ۱۱۸..... ۷- سرایندگان ملحقات
- ۱۱۸..... ۱۱- بخش‌بندی شاعران از دیدگاه طبقات آنان

- ۱۱۹..... شاعران طبقه نخست
- ۱۲۰..... شاعران طبقه دوم
- ۱۲۲..... شاعران طبقه سوم
- ۱۲۴..... ویژگی‌های شعر جاهلی
- ۱۲۴..... ۱- نمایش دادن طبیعت
- ۱۲۵..... وصف عشق
- ۱۲۷..... رثاء (سوگواری)
- ۱۲۷..... هجو (نکوهش)
- ۱۲۹..... وصف
- ۱۳۱..... ۲- بلاغت در ترکیب واژه‌ها
- ۱۳۳..... ۳- روش‌ها و سبک‌های تازیان در گفتن شعر
- ۱۳۵..... ۴- باب‌های شعر جاهلی
- ۱۳۷..... ۵- نمایان شدن جانوران و آیین‌ها در شعر تازیان جاهلی
- ۱۳۸..... ۶- به خود بالیدن، بزرگ‌منشی کردن، همدیگر را واکوفتن
- ۱۳۹..... ۷- گردن فرازی و پاکدامنی
- ۱۴۰..... ۸- شاعران جاهلی در یوزگی نمی‌کنند
- ۱۴۱..... ۹- پایگاه شاعر در جاهلیت
- ۱۴۲..... ۱۰- اثرگذاری شعر در روان تازیان
- ۱۴۵..... ۱۱- شاعرترین شاعران جاهلی
- ۱۴۷..... ۱۲- راویان شعر
- ۱۴۸..... ۱۳- شاعران جاهلی از دیدگاه غرض‌های شعریشان
- ۱۵۰..... برتری هر گروه از شاعران جاهلی
- ۱۵۳..... نامبردارترین شاعران جاهلی
- ۱۵۳..... سرایندگان معلقات
- ۱۵۴..... آیا معلقات بر پرده کعبه آویخته شده‌اند؟
- ۱۵۶..... ۱- امرؤ القیس بن حُجر

- ۱۵۸..... شعر امرؤ القیس
- ۱۶۲..... معلقه امرؤ القیس و انگیزه سرودن آن
- ۱۶۴..... ۲- زهیر بن ابی سلمی
- ۱۶۷..... ۳- نابغه ذبیانی
- ۱۷۱..... ۴- اعشى قیس
- ۱۷۳..... ۵- لبید بن ربیعہ
- ۱۷۶..... ۶- عمرو بن کلثوم
- ۱۷۹..... ۷- حارث بن حلیزه یَشْکُرِی
- ۱۸۱..... ۸- طرفة بن العبد
- ۱۸۳..... ۹- عنتره بن شداد عبسی
- ۱۸۶..... داستان عنتره
- ۱۸۸..... ۱۰- عبید بن الابرص اسدی
- ۱۹۰..... معلقات و خاورشناسان
- ۱۹۲..... شاعران فرمانروا
- ۱۹۲..... ۱- أَقْوَهْ أَوْدِی
- ۱۹۳..... ۲- مُهَلْهَلْ بن ربیعہ
- ۱۹۶..... ۳- عَبْدُ یَغْوَثْ
- ۱۹۷..... ۴- زُهَیْر بن جَنَابْ
- ۱۹۸..... ۵- عامر بن طَفِیل عامری
- ۱۹۹..... ۶- ابو قیس بن اَسَلَتْ
- ۱۹۹..... ۷- حُصَیْن بن حُمَامْ
- ۲۰۰..... ۸- قیس بن عاصِم
- ۲۰۱..... ۹- وَرَقَاءْ بن زُهَیْر غَطَفَانِی، سرور بنی عبس
- ۲۰۱..... ۱۰- حجر بن عمرو پدر امرؤ القیس
- ۲۰۱..... ۱۱- اُمَیَّهْ بن اَسْکَر تَمِی (مضر)
- ۲۰۱..... ۱۲- منظور بن رَبَّانْ

- ۱۳- أَخَسَّ بن شهاب، از سروران تغلب ۲۰۱
- ۱۴- دُرَيْد بن الصَّمَّة ۲۰۱
- شاعران سوارکار ۲۰۲
- ۱- ابومُحَجَّجَن ثَقَفِي ۲۰۲
- ۲- أَغْلَب عِجْلِي ۲۰۳
- ۳- حاتم طائي ۲۰۴
- ۴- زَيْدُ الْخَيْل ۲۰۶
- ۵- سَلَامَةُ بن جندل تمیمی ۲۰۷
- ۶- عَلَقَمَةُ الْفَحْل ۲۰۸
- ۷- عمرو بن مَعْدِي كَرِب ۲۰۹
- ۸- قيس بن خَطِيم ۲۱۰
- ۹- أُخَيْحَةَ بن الجَلَّاح ۲۱۲
- ۱۰- جَحْدَر بن ضُبَيْعَه ۲۱۲
- ۱۱- أَفْئُون، او صُرَيْم بن مَعْشَر ۲۱۲
- ۱۲- بَسْطَام بن قيس شیبانی ۲۱۲
- ۱۳- جَابِر بن حُنَيّ تغلبی (۵۶۴) ۲۱۲
- ۱۴- حَارِث بن طُفَيْل ۲۱۲
- ۱۵- خُفَّاف بن نَدْبَه سَلَمِي ۲۱۲
- ۱۶- ذُو الْاَصْبَعِ عَدَوَانِي ۲۱۲
- ۱۷- رَبِيع بن زياد عَبْسِي ۲۱۲
- ۱۸- رُهَيْر تمیمی ۲۱۳
- ۱۹- حَارِث بن عباد ۲۱۳
- ۲۰- صَخْر بن عبدالله ۲۱۳
- ۲۱- عَبَّاس بن مرداس و برادرش سُرَاقه ۲۱۳
- ۲۲- عَبْدَةُ بن طَبِيب ۲۱۳
- ۲۳- سُوَيْد بن ابی کاهل ۲۱۳

- ۲۱۳ ۲۴- عمرو بن عجلان
- ۲۱۳ ۲۵- فند زمانی (۵۳۰)
- ۲۱۳ ۲۶- مُتَمِّم بن نُؤَیْرَه
- ۲۱۴ ۲۷- نُبَیْه بن حِجَّاج
- ۲۱۴ ۲۸- کَعْب بن سَعْد غَنَوِی
- ۲۱۵ شاعران حکیم (چکامه سرایان فرزانه)
- ۲۱۵ ۱- اُمَیْه بن ابی الصَّلْت
- ۲۱۷ ۲- وَرَقَةُ بْنُ نَوْفَل
- ۲۱۸ ۳- زید بن عمرو
- ۲۱۹ ۴- قُتَیْب بن سَاعِدَه
- ۲۲۲ شاعران عاشق پیشه
- ۲۲۳ ۱- مُرْقَش اکبر
- ۲۲۵ ۲- عبد الله بن عجلان
- ۲۲۶ ۳- غَزْوَه بن حِزَام غَذَرِی
- ۲۲۷ ۴- مالک بن صَمَّصَامَه
- ۲۲۸ ۵- مُسَافِر بن ابی عَمْرُو
- ۲۲۹ شاعران صعلوک
- ۲۲۹ ۱- شَنْفَرِی
- ۲۳۰ ۲- تَأَبَّطُ شَرَّآ
- ۲۳۱ ۳- سُلَیْک بن سَلْکَه
- ۲۳۲ ۴- عروه بن الورد
- ۲۳۳ ۵- حَاجِز آزَدِی (۵۷۰)
- ۲۳۳ ۶- قَیْس بن الحِدادِیَّه آزَدِی
- ۲۳۴ ۷- اَبُو طَمَحان قَیْنِی
- ۲۳۵ شاعران یهودی
- ۲۳۵ ۱- سَمَوَّال بن غَرِیض بن عادیَا

- ۲- اَوْس بن دَنِي از قَبِيلَه قُرَيْظَه ۲۳۶
- ۳- رَبِيع بن ابی الحَقِيق ۲۳۶
- ۴- کَعْب بن أَشْرَف ۲۳۶
- زنان شاعره ۲۳۷
- ۱- الخَنَسَاء ۲۳۷
- ۲- خَرْنَق دختر بَدْر بن هَفَّان ۲۳۸
- ۳- لَیْلَى الغَفِیْفَه ۲۳۹
- ۴- جَلِیلَه دختر مُرّه ۲۳۹
- شاعران هجوگوی ۲۴۰
- ۱- خُطَیْثَه ۲۴۰
- ۲- حَسَّان بن ثَابِت درگذشت ۵۴هـ ۲۴۴
- ۳- عبد الرَّحْمَان بن حَکَم ۲۴۷
- ۴- عبد الله بن زُبَیْعَرَى ۲۴۷
- شاعران وصف کننده اسب ۲۴۸
- ۱- ابو دُوْادایادی ۲۴۸
- ۲- طُفَیْل غَنَوِی ۲۴۹
- ۳- نَابِغَه جَعْدِی ۲۴۹
- ۴- شَمَّاح بن ضِرَار ۲۵۰
- شاعران بنده ۲۵۲
- بنده بنی حَسَنَحاس ۲۵۲
- دیگر شاعران جاهلی ۲۵۴
- ۱- ابن دُمَیْنَه ۲۵۴
- ۲- اَوْس بن حَجَر ۲۵۶
- ۳- مَتَلَمَّس ۲۵۷
- ۴- مَثَب عُبْدِی ۲۵۹
- ۵- مَنخَل یَشْکُرِی ۲۵۹

- ٢٦٠ ٦- کعب بن زُهَیر
- ٢٦١ ٧- مَعْن بن أَوْس
- ٢٦٢ ٨- کَثِیر بن عُرَیْزَة
- ٢٦٢ ٩- ابو خِراش هذلی
- ٢٦٣ ١٠- ابو ذُوئِب هذلی
- ٢٦٣ ١١- ابو زُبَید طائی
- ٢٦٣ ١٢- ابو العِیال
- ٢٦٣ ١٣- اسود بن یَغْفَر
- ٢٦٣ ١٤- جِرا ن العَوْد
- ٢٦٣ ١٥- حادِرة المازنی
- ٢٦٣ ١٦- حَنْظَلَة طائی
- ٢٦٣ ١٧- خَزِیمَة بن نَهْد
- ٢٦٤ ١٨- رَبِیعَة بن مَقْرُوم
- ٢٦٤ ١٩- سُویْد بن ابی کاهل
- ٢٦٤ ٢٠- عَدِی بن زید عبادی
- ٢٦٤ ٢١- عَدِی بن نَوْفَل
- ٢٦٤ ٢٢- عمرو بن شَأْس
- ٢٦٤ ٢٣- عَمْرُوبن سَعِید
- ٢٦٤ ٢٤- عَمْرُوبن بَرَأَقَة
- ٢٦٤ ٢٥- عَمْرُوبن قَمِیْئَة
- ٢٦٤ ٢٦- عُیَیْنَة بن مِرْداس
- ٢٦٥ ٢٧- غَیْلان ثقفی
- ٢٦٥ ٢٨- فَضالة بن شَرِیک
- ٢٦٥ ٢٩- کَعْب بن مالک
- ٢٦٥ ٣٠- لَقِیْط بن یَعْمَر یادی
- ٢٦٥ ٣١- مَنَّحَل

- ۳۲- مُخَبَّل سَعْدی ۲۶۵
- ۳۳- مُمَرَّق عَبدی ۲۶۵
- ۳۴- نَمِرْبَن تَوَلَّب ۲۶۵
- ۳۵- هَذَبَةُ بَن خَشْرَم ۲۶۶
- ۳۶- یَزید بِن عَبدالمَدان ۲۶۶
- مآخذی برای شاعران جاهلی ۲۶۶
- خطابه (هنر سخنوری) در جاهلیت ۲۶۸
- موضوع‌های خطبه ۲۷۰
- خطیبان (سخنوران) ۲۷۱
- نژادهای تازیان در جاهلیت ۲۷۲
- نژاد عرب ۲۷۳
- خبرها (گزارش‌ها) یا تاریخ در جاهلیت ۲۷۴
- بازارها و انجمن‌های ادبی در جاهلیت ۲۷۵
- بازارهای تازیان ۲۷۵
- انجمن‌های ادبی ۲۷۷
- دانش‌های طبیعی ۲۷۹
- ۱- پزشکی ۲۷۹
- ۲- پزشکان ۲۸۱
- ۳- دامپزشکی و اسب‌شناسی و دانش‌های دیگر طبیعی ۲۸۳
- ۴- انواء (باران‌ها) و وزیدن‌گاه بادهای ۲۸۴
- دانش‌های ریاضی ۲۸۸
- ۱- سپهر و ستارگان ۲۸۸
- ۲- میتولژی (اسطوره‌شناسی) ۲۹۱
- ۳- توقیت (تعیین وقت. زمان‌بندی) ۲۹۳
- ماوراء الطَّبیعه (متافیزیک) ۲۹۵
- ۱- پیشگویی و فالگیری ۲۹۵

- کاهنان (پیشگویان)..... ۲۹۷
- ۲- قیافه‌شناسی..... ۲۹۸
- سرآغاز روزگار اسلامی از پیدایش اسلام تا سال ۴۱ هـ..... ۳۰۰
- ۱- دگرگونی‌ای که اسلام در تازیان پدیدار ساخت..... ۳۰۰
- هم سخن شدن قبیله‌ها..... ۳۰۰
- گسترش یافتن تازیان در زمین..... ۳۰۱
- گسترش قرآن گرامی..... ۳۰۲
۲. فرآیند انقلاب اسلامی در ادبیات زبان عربی..... ۳۰۲
- ۳-خطابه در سرآغاز روزگار اسلامی..... ۳۰۳
- ۴-شعر در سرآغاز روزگار اسلامی..... ۳۰۶
- پیامبر و شعر..... ۳۰۶
- شعر و خلفای راشدین..... ۳۰۹
- ۵-زبان عربی و انشاء در سرآغاز روزگار اسلامی..... ۳۱۱
- دگرگونی در سبک..... ۳۱۱
- اثرگذاری در واژه‌ها..... ۰۳۱۳
- ۶- دانش‌های پیدا شده در سرآغاز روزگار اسلامی..... ۱۳۱۴
- گردآوری و نگارش قرآن..... ۱۳۱۴
- خط عربی و تاریخ آن..... ۴۳۱۷
- عصر اموی..... ۸۳۲۱
- ۱- ویژگی‌های عصر اموی..... ۳۲۱
- جدایی و پراکندگی قبیله‌ها و زنده گردانیدن عصیت‌ها و قوم‌گرایی‌ها..... ۳۲۲
- انگیزه‌های پراکنده‌سازی و جدایی افکنی..... ۳۲۲
- ۲- چگونگی خاور زمین در هنگام کشورگشایی اسلامی..... ۳۲۵
- دانش‌های روم در مصر و شام..... ۳۲۶
- دانش‌های کشور ایران..... ۳۲۸
- فرمانروایی امویان و زبان عربی..... ۳۲۹

۳. بخش‌های ادبیات زبان عربی در عصر اموی ۳۳۰
- دوره‌های دانش‌ها ۳۳۰
- دانش‌های شرعی ۳۳۲
- ۱- بصره و کوفه ۳۳۲
- مربد یا بازار اسلام ۳۳۳
- شهر سیاست، شهر دانش ۳۳۴
- مردم بصره و کوفه ۳۳۵
- ۲- خواندن قرآن گرامی در عصر اموی ۳۳۶
- قرائت‌های کمیاب و ناشناخته ۳۳۷
- کتاب‌های قرائت ۳۳۹
- ۳- تفسیر ۳۴۰
- ۴- حدیث ۳۴۱
- ساختن حدیث‌ها ۳۴۲
- ۵- فقه ۳۴۳
- فقیهان ۳۴۴
- دانش‌های زبانی در عصر اموی ۳۴۶
- ۱- نحو ۳۴۶
- پدید آوردن دانش نحو عربی و پدید آوردنده آن ۳۴۷
- ۲- حرکت‌ها ۳۵۰
- شکل‌های حرکت‌ها ۳۵۱
- مد، شد، وصل و همزه ۳۵۳
- ۳- اعجام (نقطه‌گذاری حرف‌ها) ۳۵۴
- ۴- تاریخ و جغرافیا در روزگار امویان ۳۵۵
- ۵- دانش‌های بیگانه ۳۵۸
- خالد بن یزید ۳۵۸
- ادبیات جاهلی در عصر اموی ۳۶۰

- ۱- زبان ۳۶۰
- ۲- شعر در عصر اموی ۳۶۱
- انگیزه‌های رواج شعر ۳۶۱
- ویژگی‌های شعر در روزگار اموی ۳۶۷
- پیشوای شاعران عاشقانه سرای ۳۶۹
- شاعران عاشقانه سرای قریش ۳۷۰
- خلفا و غزل‌سرایی عاشقانه ۳۷۱
- هجو سیاسی ۳۷۳
- هجو ادبی ۳۷۵
- شاعران عصر اموی ۳۷۹
- ۱- شاعران عصر اموی از دیدگاه قبیله‌های آنان ۳۷۹
- ۲- شاعران عصر اموی از دیدگاه غرض‌های شعری آنان ۳۸۰
- ۳- شعر در دوره نخست عصر اموی ۴۱ هـ - ۶۴ هـ ۳۸۲
- یاران امام علی (ع) ۳۸۳
- ۱- نعمان بن بشیر انصاری ۳۸۳
- ۲- ابن مُفَرَّغ حمیری ۳۸۴
- ۳- ابوالاسود دؤلی ۳۸۶
- یاران معاویه ۳۸۷
- ۱- مسکین دارمی ۳۸۷
- ۲- ابن اَرطَاط ۳۸۹
- ۳- متوکل لبنی ۳۸۹
- ۴- ولید بن عقبه ۳۸۹
- ۵- قَتال کلابی ۳۸۹
- شعر در دوره دوم عصر اموی از سال ۶۴ هـ - ۱۰۱ هـ ۳۸۹
- ابر شاعران (فحول شعراء) ۳۹۱
- ۱- اخطل ۳۹۱

- ۲- جریر ۳۹۶
- هجوگویی جریر و فرزدق ۳۹۸
- ۳- فرزدق ۴۰۲
- ۴- راعی ۴۰۶
- ۵- ابونجم راجز ۴۰۷
- ۶- احوص ۴۱۰
- شاعران سیاسی در دوره دوم عصر اموی ۴۱۱
- یاران بنی امیه ۴۱۱
- ۱- ابوالعباس اَعْمَى ۴۱۱
- ۲- اعشى ربیعہ ۴۱۴
- ۳- نابغه بنی شیبان ۴۱۵
- ۴- عَدِی بن رِقَاع ۴۱۷
- ۵- ابوصخر هَذَلِی ۴۱۸
- ۶- عبدالله بن الزبیر اسدی ۴۱۸
- ۷- ابوقَطیفه ۴۱۹
- ۸- امیة بن ابی عاند هَذَلِی ۴۲۱
- ۹- جَبْهَاء اشجعی ۴۲۱
- ۱۰- حَكَم بن عَبدُل اسدی ۴۲۱
- ۱۱- شَبِیب بن بَرِصَاء ۴۲۱
- ۱۲- عبدالله بن جَحْش ۴۲۱
- ۱۳- عَجْیَر سَلُولِی ۴۲۲
- ۱۴- عُوَیْف فَزَارِی ۴۲۲
- ۱۵- فضل بن عَبَّاس ۴۲۲
- ۱۶- موسی شهوات ۴۲۲
- یاران خاندان مُهَلَّب ۴۲۲
- ۱- زیاد اعجم ۴۲۳

- ۲- ثابت قُطْنَه ۴۲۶
- ۳- حمزة بن بَیْض ۴۲۷
- ۴- کَعْب أَشْقَری ۴۲۸
- ۵- یَیْهَس جَرْمی ۴۲۹
- ۶- عُذَیْل بن فُرْخ ۴۳۱
- ۷- مُعِیْرَة بن حَبْنَاء ۴۳۱
- ۸- یزید بن حکم ۴۳۱
- یاران علویان یا هاشمیان ۴۳۱
- ۱- کمیت بن زیاد ۴۳۲
- ۲- اَیْمَن بن خُزَیم اسدی ۴۳۴
- یاران خوارج و خاندان زبیر و ازارقه ۴۳۵
- ۱- طَریحاح بن حکیم ۴۳۵
- ۲- عِمْران بن حِطَّان ۴۳۷
- ۳- عبدالله بن حجاج دُبَیانی ۴۳۸
- ۴- اسماعیل بن یسار نسانی ۴۳۹
- ۵- ابو وَجْزَة سعدی ۴۴۱
- ۶- ابو خُزَابه ۴۴۱
- ۷- ابو کَلْدَه یَشْکُری ۴۴۱
- شاعران غزل سرای در عصر اموی ۴۴۲
- ۱- جَمیل بن مَعْمَر ۴۴۲
- شاعران غزل سرای قریش ۴۴۵
- ۲- عمر بن ابی ربیع ۴۴۵
- ۳- عَرَجی ۴۴۹
- ۴- حارث بن خالد مخزومی ۴۴۹
- ۵- ابودُهَیْل جَمَحی ۴۵۰
- ۶- ابن قَیس رُقَیَّات ۴۵۳

- دیگر شاعران غزل‌سرای ۴۵۴
- ۱- مجنون لیلی ۴۵۴
- ۲- کُبَّیر عَزَّه ۴۵۶
- ۳- ابن مِیَّاده ۴۵۹
- ۴- اَخْوَص ۴۶۰
- ۵- قَیس بن ذَرِیج ۴۶۲
- ۶- مُخَبَّل قَیسِی ۴۶۵
- ۷- ذوالرُمَّه ۴۶۶
- ۸- یزید بن طَثرِیه ۴۶۷
- دیگر شاعران عاشق پیشه ۴۶۸
- ۹- اُبَیْرِد ریاحی ۴۶۸
- ۱۰- ابن رُهَیمَه ۴۶۹
- ۱۱- توبه بن حُمَیر ۴۶۹
- ۱۲- مُؤَده بن عبداللَّه نَهْدِی ۴۶۹
- ۱۳- مُزاحم عَقِیلِی ۴۶۹
- ۱۴- مَسْعَدَه بن بُخْتَرِی ۴۶۹
- ۱۵- نُمَیرِی ۴۶۹
- ۱۶- وَضاح الیمَن ۴۷۰
- ۱۷- عبداللَّه بن عَلَقَمَه ۴۷۰
- ۱۸- حُمَید بن نَوَّر هلالِی ۴۷۰
- شاعران خوش‌گذران (عیاش) و می‌گسار ۴۷۰
- ۱- اُقَیْشِر اسدی ۴۷۰
- ۲- حَزْزِین کِنانی ۴۷۱
- ۳- بَکَر بن خارجه ۴۷۲
- ۴- شَمْرَدَل بن شُرَیک ۴۷۲
- ۵- ولید بن یزید، خلیفه اموی ۴۷۲

- شاعران آوازخوان ۴۷۲
- ۱- حُثَیْن حیری ۴۷۳
- ۲- سعید دارمی ۴۷۳
- ۳- عبادل ۴۷۳
- ۴- محمد بن أَشْعَث ۴۷۳
- ۵- نُصَیْب ۴۷۳
- ۶- ابن عایشه ۴۷۴
- شاعران ادیب ۴۷۴
- ۱- قُطَامِی ۴۷۴
- ۲- لیلی أَخْلَیْه و تَوْبَة بن حُمَیْر ۴۷۶
- دیگر شاعران دوره دوم ۴۷۸
- ۳- اَزْطَاة بن سُهَیْه ۴۷۸
- ۴- اَعْشَى تَغْلِب ۴۷۹
- ۵- جَخَاف سَلَمِی ۴۷۹
- ۶- جعفر بن زبیر ۴۷۹
- ۷- حُجَیْه بن مُضَرَّب ۴۷۹
- ۸- شَرَاة بن مِرْدَاس بَارِقِی ۴۷۹
- ۹- سُوَیْد بن کِرَاع ۴۷۹
- ۱۰- عبدالله بن ابی مَعْقِل ۴۷۹
- ۱۱- عبدالله بن حَشْرَج جَعْدِی ۴۸۰
- ۱۲- عَجَّاج راجز ۴۸۰
- ۱۳- غَزْوَة بن اُذَیْنَه ۴۸۰
- ۱۴- عَقِیْل بن عُلْفَه ۴۸۰
- ۱۵- لیلی بنت طَرْنِف شَیْبَانِی ۴۸۰
- ۱۶- مالک بن اَسْمَاء بن خارجه ۴۸۱
- ۱۷- مالک بن رَیْب ۴۸۱

- ۱۸- محمد بن بشیر خارجی ۴۸۱
- ۱۹- مُرَّة بن مَحْكَان سَعْدی ۴۸۱
- ۲۰- مَقْنَع کِنْدی ۴۸۱
- ۲۱- مُهاجر بن خالد بن ولید مَخْزومی ۴۸۱
- ۲۲- یَعْلَى الْأَحْوَل ۴۸۲
- دوره سوم از شعر و شاعری در روزگار اموی ۱۰۱-۱۳۲ هـ ۴۸۲
- ۱- ابو حَیْه نُمَیری ۴۸۲
- ۲- ابو عطا سِنْدی ۴۸۲
- ۳- ابُو نَحْلَه راجز حِمَانی ۴۸۲
- ۴- جعفر بن غَلْبَه حارثی ۴۸۳
- ۵- حُرَیْث بن عَنَاب ۴۸۳
- ۶- حسین بن مُطَیَّر ۴۸۳
- ۷- رُؤْبَه بن عَجَّاج راجز ۴۸۳
- ۸- سعید بن عبدالرحمان بن حَسَّان بن ثابت ۴۸۳
- ۹- یزید بن ضَبَّه ۴۸۳
- سخن پایانی ۴۸۴
- ۱- شاعران چگونه قریحه‌های خود را بر می‌انگیزند؟ ۴۸۴
- ۲- شیطان‌های شعر ۴۸۶
- ۳- شعر و دانش خواندن ۴۸۷
- ۴- خطابه (سخنرانی) و خطیبان (سخنرانان) در روزگار اموی ۴۸۹
- ۵- انشاء (آیین نگارش) در روزگار اموی ۴۹۱
- عبدالحمید کاتب ۴۹۳
- فشرده سخن ۴۹۳

پیشگفتار مترجم

بی‌گمان ادبیات فارسی از سده‌های نخستین اسلامی تا کنون کم و بیش از ادبیات عربی اثر پذیرفته است. بسیاری از شاعران همچون منوچهری، خاقانی، ناصر خسرو، انوری، امیرمعزی و ... از شاعران عرب پیروی کرده‌اند و از مفاهیم والای شعری و ترکیب‌های واژگانی آنان در سروده‌های خود بهره‌برداری نموده‌اند. بدان سان که شاعران و ادیبان ملت عرب در شاعران و ادیبان ایرانی در سبک شاعری نفوذ داشته‌اند، ملت ایران نیز شاعران و سخنوران بزرگ ایرانی‌تبار همچون بشار، ابونواس، ابن مقفع و عبدالحمید کاتب به ملت عرب ارزانی کرده‌اند که آیین‌های ایرانی و اندیشه‌های متمدّنه خود را به ادبیات عربی منتقل ساخته‌اند و روش‌های نوینی در شیوه‌های کهن شعری و گفتاری تازیان پیش آورده‌اند.

می‌توان گفت تاریخ ادبیات هر ملّتی مادر همه دانش‌های آن ملّت است. تازیان از سده سوم هجری دست به کار نگارش کتاب‌هایی از گونه تاریخ ادبیات شدند که کهن‌ترین آن‌ها الفهرست ابن ندیم و پس از آن طبقات الشعراء محمد بن سلام جمحی و الشعر و الشعراء ابن قتیبۀ دینوری و الاغانی ابوالفرج اصفهانی است. ایرانیان نیز با تأخیری چندساله به نگارش کتاب‌هایی که رنگ و بوی تاریخ ادبیات دارد همت گمارده‌اند که از آن میان است: تذکرة الشعراء دولتشاه سمرقندی و خلاصة الاشعار و زبدة الافکار تقی الدین کاشی و تذکرة میخانه از ملاعبد النبی فخرالزمانی قزوینی. اما این کتاب‌ها همه تذکرة شعرا هستند و نمی‌توان آن‌ها را تاریخ ادبیات به معنای امروزی اش نامید.

جرجی زیدان گوید: «کسی از تازیان برای تألیف کتاب تاریخ ادبیات زبان عربی به روش نوین، پیش از خاورشناسان غربی دست به کار نشد. خاورشناسان، نخستین کسانی

بودند که در میانه سده گذشته کتاب تاریخ ادبیات زبان عربی نوشتند. شاید ما در جهان عرب نخستین کسی باشیم که به این کار دست یازیدیم. ما نخستین کسی هستیم که این دانش را تاریخ ادبیات زبان عربی نام نهادیم».

جرجی زیدان فرزند حبیب زیدان در سال ۱۸۶۱ م. (۱۲۷۸ هـ) در خاندانی مسیحی عرب در بیروت به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی را در مدارس آن جا فراگرفت و پس از به پایان رسانیدن تحصیلات خود به قاهره رفت. او به سال ۱۸۹۲ م. مجله معروف الهلال را انتشار داد که تا کنون توسط فرزندانش منتشر می شود. جرجی زیدان در قاهره به تألیف کتاب های خود مشغول شد و آثار ارزنده ای از خود بر جای گذاشت. صدها مقاله درباره اسلام و مسلمانان نگاشت که همه مورد تأیید دانشمندان قرار گرفته است. وی به سال ۱۹۱۴ م. (۱۳۳۲ هـ) بر اثر سکتۀ مغزی در قاهره درگذشت. از جمله تألیفات او است: تاریخ التمدن الاسلامی در پنج جلد. تاریخ ادب العرب قبل الاسلام و تاریخ آداب اللغة العربیة در چهار جلد. مؤلف، کتاب اخیر را در دو بخش: تاریخ ادبیات عربی پیش از اسلام و پس از اسلام بخش بندی کرده است، آنگاه بخش اسلامی را به عصرهای صدراسلام، اموی، عباسی، مغولی، عثمانی و عصر حاضر، بخش نموده است. جرجی زیدان در هنگام یادکرد سرگذشت و گزارش های شاعران عرب تا اواسط قرن چهارم یعنی سال ۳۵۴ هـ. که سال درگذشت ابوالفرج اصفهانی است از کتاب الاغانی وی بهره برداری کرده است و بسیاری از جملات آن کتاب را عیناً در کتاب خود آورده است تا به جایی که می توان گفت این پاره از کتاب تاریخ ادبیات زبان عربی وی فشرده ای از کتاب الاغانی است. کتابی که اکنون پیش روی خوانندگان ارجمند است برگردان از همین کتاب تاریخ آداب اللغة العربیة جرجی زیدان است که مترجم از ژرفای جان از کوتاهی و لغزش هایی که در روند کار از وی سرزده است پوزش می خواهد و چشم امید به عفو و ارشاد خوانندگان گرامی دارد؛ باشد که او را از دعای خیر فراموش نفرمایند.

شده ام خراب و بدنام و هنوز امیدوارم که به همت عزیزان برسم به نیک نامی

سید حمید طبیبیان

۱۳۹۷/۰۸/۰۷

پیشگفتار مؤلف

پیشینه تألیف در تاریخ ادبیات

تاریخ ادبیات زبان برای فرنگیان تا پیش از جنبش اخیر آنان در راه تمدن نوین، ناشناخته بود. اما دیری نپایید که به همه زبان‌های غربی برای تاریخ ادبیات، کتاب‌ها نگاشتند و هنگامی که به خاورشناسی گرایش یافتند، در زبان عربی به پژوهش پرداختند و برای تاریخ ادبیات عربی نیز کتاب‌ها نوشتند.

مشهور است که تازیان تألیفی در تاریخ ادبیات زبان خود نداشته‌اند. درست این است که آنان از پیش‌تازترین ملت‌ها در این دانش به شمار می‌آیند همچنان که در دانش‌های دیگر نیز پیش‌رو بوده‌اند. تازیان از دیرباز به نگارش شرح حال نویسندگان و نام کتاب‌هایشان پرداخته‌اند و از موضوع‌های آن کتاب‌ها به روشنی و گاهی به گستردگی سخن گفته‌اند. نخستین کتابی که ویژه نویسندگان و تألیفاتشان نگارش یافت، کتاب «الفهرست» از ابن ندیم (سال ۳۷۷هـ) است. این کتاب، ادبیات زبان عربی را از آغاز تا روزگار نویسنده‌اش در بردارد و به روش موضوعی سامان یافته است و به ادبیات عربی صرف بسنده نکرده است بلکه کتاب‌هایی را که دانشمندان در دانش‌های اسلامی و ادبی پدیدار ساخته‌اند یا از زبان‌های دیگر به عربی برگردان کرده‌اند در خود گنجانیده و با شرح حال نویسندگان و شاعران و ادیبان آنها همراه ساخته است. اگر این کتاب نبود نام بسیاری از کتاب‌های ارزنده از میان می‌رفت و شرح حال بسیاری از ادیبان، شاعران و دانشمندان را از دست می‌دادیم. پس کتاب الفهرست، گنجینه ادبیات و دانش تازیان است که به سال ۱۸۷۲ در لیپزیک و از آن پس در مصر به چاپ رسید. کتابی که پس از الفهرست در خور یادآوری است «مفتاح السعادة و مصباح السیاده» از طاش کبری‌زاده در

گذشته به سال ۹۶۸ هـ. است. وی دانش‌های گوناگون را در این کتاب به روش موضوعی سامان داده و از ۱۵۰ رشته علمی یاد کرده است. نسخه‌ای خطی از این کتاب در دارالکتب المصریه موجود است.

پس از کتاب یادشده کتاب «کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون» از ملا کاتب چلبی در گذشته به سال ۱۰۶۷ هـ است. این کتاب فرهنگی سامان یافته به روش ابجدی از نام‌های کتاب‌ها است و بالغ بر ۱۵۰۰۰ کتاب با نام نویسندگان و تاریخ درگذشت آنان و همچنین پیشینه مهمترین دانش‌های آن روزگار را در بردارد. کشف الظنون چندین بار چاپ شده که مهمترین آنها چاپ لیزیک و لندن (سال ۱۸۳۵-۱۸۵۸) در هفت جلد همراه با پیوستی است که ذیل احمد منیف‌زاده، فهرست‌های خلیفه اندلسی و فهرست برخی کتابخانه‌های آستانه در آن پیوست آمده است. این کتاب در آستانه و مصر نیز بارها چاپ شده است.

و در پایان کتاب «ابجد العلوم» از صدیق قنوجی از مردم روزگار ما است که کتابی پرمایه است. نویسنده در آن بر کتاب‌های نویسندگان پیش از خود پایه‌گذاری کرده و کتاب خود را به روش موضوعی سامان داده است. این کتاب در هند به سال ۱۲۹۶ هـ در سه جلد بزرگ چاپ سنگی شده است. با این که کتاب‌های یاد شده و همانندان آن‌ها از مآخذ بنیادی پژوهش در زمینه تاریخ ادبیات زبان عربی به شمار می‌آیند لیکن نمی‌توان آن‌ها را تاریخ ادبیات به معنای امروزی، نامید. کسی از تازیان برای تألیف کتاب تاریخ ادبیات زبان عربی به روش نوین، پیش از خاورشناسان غربی دست به کار نشد.

خاورشناسان، نخستین کسانی بودند که در میانه سده گذشته کتاب تاریخ ادبیات زبان عربی نوشتند لیکن حق کامل این کار را در آغاز سده کنونی ادا کردند. ما به زودی نام کتاب‌های آنان را می‌آوریم.

شاید ما در جهان عرب نخستین کسی باشیم که به این کار دست یازیدیم. ما نخستین کسی هستیم که این دانش را «تاریخ ادبیات زبان عربی» نام نهادیم و بخشهایی از آن را منتشر کردیم. نخستین بخش به سال ۱۸۹۴ در شماره نهم از سال دوم مجله الهلال و آخرین آن‌ها در پایان‌های سال سوم بیرون آمد و ما آن‌ها را تا سر آغاز ادبیات عصر انحطاط به پایان رسانیدیم، از آن پس چندی از پایان دادن به این کار دست نگاه داشتیم

اما به خوانندگان وعده دادیم که دوباره بر سر کار شویم و این بار کتابی ویژه تاریخ ادبیات زبان عربی با گستردگی و ژرف نگری ای هر چه بیشتر آماده سازیم. چند دهه سپری کردیم و هر چیز کمیابی را که به دستمان رسید و سودمند یافتیم، و می دانستیم خوانندگان خواهان آن اند پس از بررسی و سنجش به رشته نگارش کشیدیم و اکنون آگهی می دهیم که بر خاسته ایم تا به وعده وفا کنیم و آنچه گفتیم انجام دهیم.

هدف از این کتاب

مقصود ما از تاریخ ادبیات زبان عربی، تاریخ زبان مردمانی است که دانش ها و ادبیات و دگرگونی آنها را در روند روزگاران در بر می گیرد، یا مقصود ما از تاریخ ادبیات، تاریخ دست آورد خردهای مردم هر روزگار و فراورده سرشت و ذوق خدادادی آنان است. مهمترین هدف های ما از نگارش کتاب تاریخ ادبیات این ها است:

۱- نشان دادن جایگاه تازیان در میان دیگر ملت های پیشرفته از دید پیشرفتگی اجتماعی و عقلی.

۲- تاریخ دگرگونه پذیری خردها و قریحه های تازیان و اثر گذاری انقلاب های سیاسی بر روی ادبیات آنان در هر دولتی و در هر روزگاری.

۳- تاریخ هر دانشی در روند روزگاران، از آغاز پیدایش و رویش تا پرورش و بالش و آن گاه چند رشته شدن و سپری گشتن آن در گذر سده ها.

۴- شرح حال دانشمندان و ادیبان همراه با مآخذی که دسترسی به آنها برای پژوهندگان آسان باشد.

۵- شرح موضوع های کتاب هایی که در زبان عربی پدید آمده و چگونگی سرگرفتن برخی از آنها از برخی دیگر و یادکرد ویژگی های آن کتاب ها و راه و روش بهره برداری از آنها.

۶- ما از میان این کتاب ها تنها به کتاب هایی نگرش داشته ایم که بر جای مانده است و می توان به آنها دست یافت. اگر کتابی از آنها به چاپ رسیده جایگاه چاپ و سال آن را یادآوری می کنیم و اگر چاپ نشده به کتابخانه های بزرگی رهنمود می دهیم که در آنها یافت می شود - مانند کتابخانه های بین المللی اروپا، کتابخانه سلطنتی برلین، کتابخانه

موزهٔ بریتانیا در لندن، کتابخانهٔ ملی فرانسه، کتابخانه‌های بین المللی وین، گوته، آکسفورد، مُنشن آلمان، لیدن، دارالکتب المصریه در قاهره، کتابخانه‌های ایاصوفیا، کپرلی، بایزید و دیگر کتابخانه‌های آستانه - تا اگر کسی بخواهد از نسخه‌ای خطی آگاهی بیابد، آن را در فهرست‌های آن کتابخانه‌ها جستجو کند.

بزرگترین هدف ما از این کتاب آن است که افزون بر بهره‌برداری نظری بتوان از آن بهره‌برداری عملی کرد به گونه‌ای که شناخت کتاب‌های موجود و جایگاه‌آن‌ها برای خوانندگان آسان باشد و موضوع هر یک از آن کتاب‌ها و ارزش آن نسبت به کتاب‌های همانندش به سادگی دریافت شود. این کتاب دائرة المعارفی را می‌ماند که تاریخ خرده‌ها و قریحه‌های ملت‌های عربی و شرح حال دانشمندان و ادیبان و شاعران و بزرگ مردان هم عصر آنان را بیان می‌نماید و تألیف‌های عربی و موضوع‌های گوناگون آن‌ها را توصیف می‌کند.

هنگامی که این کتاب پایان پذیرفت فهرستی الفبائی برای نام کسان و مطالب کتاب به آن پیوستیم تا فرهنگی برای دانش و دانشمندان، ادب و ادیبان، شعر و شاعران گردد و تصنیف‌ها و منظومه‌های ارزنده‌ای را که از قریحه‌های آنان سرزده، به نمایش گذارد و جایگاه چاپ آن اثرها یا جایگاه نسخه‌های خطی آن‌ها را نمایان سازد.

بخش بندی موضوع و باب‌های کتاب تاریخ ادبیات

در روشی که می‌خواستیم برای بخش‌بندی این کتاب در پیش گیریم دودل بودیم. نمی‌دانستیم آن را بر پایهٔ دانش‌ها بخش‌بندی کنیم یا بر پایهٔ عصرها؟ بخش‌بندی کتاب بر پایهٔ دانش‌ها این است که از هر دانشی جداگانه از آغاز پیدایش آن تاکنون به گستردگی سخن بیاوریم و از کهن‌ترین دانش‌ها آغاز کنیم. برای نمونه، نخست از تاریخ شعر و شرح حال شاعران و دگرگونی‌هایی که شعر از آغاز تاکنون یافته، یاد کنیم آن‌گاه همین روش را با خطابه و دیگر شاخه‌های ادبی از روزگار جاهلی در پیش گیریم و پس از آن نیز در دانش‌های اسلامی - همچون فقه، تفسیر، نحو، لغت، تاریخ، جغرافیا و... - به کار بندیم، اما بخش‌بندی کتاب بر پایهٔ عصرها این است که از چگونگی دانش‌ها در هر عصری جداگانه سخن به میان آوریم، و این روشی است که ما برگزیده‌ایم. این کتاب را به

تاریخ ادبیات زبان عربی پیش از اسلام و پس از اسلام بخش کردیم و در اسلام نیز آن را به چندین عصر بر پایه انقلاب‌های سیاسی، بخش‌بندی نمودیم تا تأثیری را که آن انقلاب‌ها بر روی ادبیات و دیگر دانش‌ها داشته‌اند نمایان سازیم. عصر نخست عصر صدر اسلام، و پس آن عصرهای اموی، عباسی، مغولی، عثمانی و عصر حاضر است و هر عصری را نیز ناگزیر به چند دوره بخش کردیم. این کتاب چهار دفتر را در بر دارد و این نخستین دفتر آن است.

موضوع دفتر نخست

این دفتر، تاریخ ادبیات زبان عربی را در عصر جاهلی، صدر اسلام و اموی - یعنی از آغاز عصر جاهلی تا سال ۱۳۲ هـ - در بردارد. ما کار خود را با پیشگفتارهایی زمینه‌سازانه آغاز کردیم تا بدانیم: مقصود از ادبیات چیست؟ پیش‌تازترین ملت‌ها در دانش کیان‌اند؟ بن‌مایه‌ها و خاستگاه‌های ادبیات عربی چیست؟

برای نمونه ادبیات زبان یونانی را پیش کشیدیم سپس به ادبیات عرب پیش از اسلام روی آوردیم و آن را به جاهلیت کهن نخست و جاهلیت دوم - در دو سده پیش از هجرت - بخش کردیم و فصلی چند در فرق میان زبان جاهلیت نخست و جاهلیت دوم آوردیم و از اندازه پیشرفت خرد تازیان و جایگاه زن در روزگار جاهلی سخن گفتیم آن‌گاه به ادبیات جاهلی رسیدیم و آن را به بخش‌های زیر بخش‌بندی کردیم:

۱- ادبیات عربی: این بخش، زبان، لغت، شعر، خطابه، مثل‌ها، نژادشناسی، انجمن‌های ادبی، خبرها و گزارش‌ها و مانند آن‌ها را بر می‌گیرد.

۲- دانش‌های طبیعی: این بخش دانش پزشکی، دام پزشکی، اسب‌شناسی و شناخت وزیدن‌گاه باده‌ها (هواشناسی) را در بر می‌گیرد.

۳- دانش‌های ریاضی: این بخش، ستاره‌شناسی، اساطیرشناسی و گاه‌شناسی را در بر می‌گیرد.

۴- ماوراء الطبیعه (متافیزیک): این بخش پیشگویی، عیافه (فال گرفتن از روی نام و آواز مرغان) قیافه‌شناسی، تعبیر خواب، زجر (فالگویی از روی پریدن مرغان) و مانند آن‌ها را در بر می‌گیرد.

سخن را در هر دانشی جداگانه در پیش گرفتیم. از دانش زبان عربی پیش از اسلام آغاز کردیم، از واژه‌های غیر عربی‌ای که در آن راه یافته سخن گفتیم، از چگونگی زبان و شاخه‌های آن در هنگام پیدایش اسلام سخن آوردیم، از ویژگی‌هایی که زبان عربی را از زبان‌های دیگر جدا می‌سازد یاد کردیم سپس به مثل‌ها و گونه‌های آن و دفترهایی که در این زمینه گردآوری شده است پرداختیم و به شعر که مهمترین شاخه ادبیات است روی آوردیم و در آن به پژوهش برخاستیم و سخن را به آن جا رسانیدیم که: ایا نزد تازیان شعر تمثیلی (نمایشی) یافت می‌شود یا نه؟ چگونه تازیان به سرودن شعر آغاز کردند؟ وزن شعر در اصل نزد آنان چه بوده است؟ انگیزه‌های نهضت شعر در روزگار جاهلی کدام است؟ از دید ما مهمترین انگیزه، استقلال یافتن تازیان حجاز از یمن و جنگ‌هایی است که میان آنان درگرفت.

سخن را با یادکرد شاعران و نگرش به قبیله‌ها و سرزمین‌هایشان پی گرفتیم و تأثیر آن سرزمین‌ها را در قریحه‌هایشان نمایان ساختیم. فصلی ویژه شعر جاهلی و احوال شاعران آن روزگار آوردیم. برای آسان ساختن بررسی و دریافت شعرهای شاعران جاهلی، آنان را بر پایه غرض‌های شعریشان به گروه‌های زیر بخش‌بندی کردیم: صاحبان معلقات، شاعران فرمان‌روا، شاعران سوارکار، شاعران حکیم، شاعران عاشق‌پیشه، شاعران صعلوک، شاعران یهود، زنان شاعره، شاعران هجوپرداز، شاعران وصف‌کننده اسب، شاعران موالی (برده) و شاعران دیگر. آن‌گاه از ویژگی‌های هر گروه و شاعران نامبردار و سرگذشت آنان یاد کردیم و از شعرهایشان نمونه دادیم و از مآخذی نام بردیم تا برای شناخت بیشتر آن شاعران به آن‌ها مراجعه شود. سپس سخن را با یادکرد دیگر دانش‌های روزگار جاهلیت پیش بردیم.

سخن را در عصر صدر اسلام با یادکرد دگرگونی‌هایی آغاز کردیم که اسلام در سرشت تازیان پدید آورد و از تأثیری سخن گفتیم که اسلام در ادبیات آنان به ویژه شعر و خطابه برجای گذاشت، سپس فصلی در چگونگی برخورد پیامبر و خلفای راشدین با شعر و دانش‌های نو پدید در این عصر نگاشتیم آن‌گاه فصلی دیگر درباره تاریخ خط و نگارش، نوشتیم.

سخن را در عصر اموی با ویژگی‌های آن و سیاست بنی امیه در جدای افکندن میان قبیله‌ها و برپاسازی حزب‌ها و تأثیر آن‌ها در ادبیات عربی پیش کشیدیم و کار را با دانش‌های شرعی همچون قرائت، تفسیر، حدیث و آماده‌سازی مکتب‌های بصره و کوفه، آغاز کردیم. پس از آن به دانش‌های زبانی همچون نحو، پیدایش حرکت‌های اعرابی، نقطه‌گذاری بر روی حرف‌ها، تاریخ و جغرافیا روی نهادیم و از انگیزه‌های گسترش شعر و ویژگی‌های آن سخن آوردیم. این عصر را به سه دوره بخش کردیم، و شاعرانشان را به شاعران سیاسی، شاعران غزل‌پرداز، شاعران عیاش و باده‌گسار و شاعران ادیب، بخش‌بندی کردیم و سخن را درباره‌ی شاعران و دانشمندان بزرگ و بلندآوازه‌ی این عصر پیش گرفتیم. شاعران سیاسی را به چند گروه بخش کردیم که مهمترین آن‌ها: هواداران بنی امیه، هواداران آل مهلب، هواداران علویان، خوارج و گروه‌های دیگر بودند.

سرگذشت شاعران هر گروه را با نمونه‌هایی از شعرها و غرض‌های شعریشان آوردیم و با یاد کرد دیوان‌ها و مأخذهای گزارش‌های آنان همراه گردانیدیم. این بخش را با فصل‌هایی درباره‌ی قریحه‌ها و شیطان‌های شعری شاعران و تلقین‌هایی که به آنان کرده‌اند، به سر رسانیدیم. در پایان از خطابه و خطیبان و انشاء سخن گفتیم و عصر اموی را با آن پایان بخشیدیم.

کتاب‌هایی که از آن‌ها یاری گرفته‌ایم

کتاب‌هایی که پیش از تألیف این کتاب از نام آن‌ها آگاهی یافته‌ایم بسیاراند و بیشتر آن‌ها کتاب‌های تاریخی، ادبی، لغوی و دیوان‌های شعر است. ما پاره‌ی بزرگی از آن‌ها را در میان مأخذ کتاب تاریخ عرب پیش از اسلام و کتاب تاریخ تمدن اسلامی یاد کردیم و مأخذ دیگری را در پایان بخش شعر جاهلی از همین کتاب آوردیم. اکنون در این جا به آوردن کتاب‌هایی بسنده می‌کنیم که پیش از تألیف تاریخ ادبیات زبان در جهان عرب و در جهان غرب تألیف یافته است و نام آن‌ها در میان مأخذ بالا نیامده است:

۱- کتاب‌های عربی

الفهرست	ابن ندیم	چاپ لپزیک سال ۱۸۷۲
مفتاح السعادة	طاش کبری زاده	نسخه خطی در دارالکتب المصریه